

MEZONLI BAHOLASH RUBRIKALARINI LOYIHALASH ORQALI BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING FORMATIV BAHOLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Karimova Sadoqat Sharobidin qizi

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Orcid: 0009-0001-6974-7466

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23237848>

Annotatsiya: Maqolada mezonli rubrika tayyor jadval emas, o'qituvchining baholash qarorini asoslash vositasi sifatida tahlil qilinadi. Konseptual qiyoslash va metodik loyihalash orqali maqsad, mezon hamda daraja tavsiflari uyg'unlashtiriladi. O'qish savodxonligiga oid mualliflik rubrikasi va uni birgalikda tekshirish tartibi ishlab chiqiladi. Kompetensiya mezon tanlash, dalil bilan baholash va vositani qayta ko'rish orqali tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: mezonli rubrika, formativ baholash, deskriptor, o'qish savodxonligi, baholovchilar kelishuvi, mazmuniy moslik.

KIRISH

Boshlang'ich ta'limda rubrika qo'llash masalasini baholash jadvalini to'ldirishga tenglashtirish metodik jihatdan tor yondashuvdir. Mezonlar o'quv maqsadiga mos bo'lmasa, aniq ko'rinadigan jadval noto'g'ri xulosani tartibli shaklda qayd etishi mumkin. Shu sababli mazkur maqolada o'qituvchining formativ baholash kompetensiyasi tayyor vositani ishlatishdan kengroq talqin qilinadi: u nimani baholashni tanlash, sifat farqlarini tavsiflash, o'quvchi ishidan dalil topish va shu dalil asosida keyingi yordamni belgilashni qamrab oladi. Rubrikani loyihalash ushbu amallarni birlashtiradigan kasbiy o'rganish vazifasi sifatida olinadi. K.Jalilovning baholash nazariyasiga oid qo'llanmasi pedagogik o'lchovning asosiy tushunchalari va ularning amaliy qo'llanishini yoritadi [1]. Sh.G'ofurovaning konseptual jadval hamda grafik organayzerlardan foydalanish kompetentligiga bag'ishlangan maqolasida esa bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini vizual-didaktik vositalarni yaratishga tayyorlash modeli taklif etilgan [2]. Bu manbalar mazkur muammoning mahalliy metodologik kontekstini belgilaydi. Biroq har qanday jadval baholash rubrikasi bo'la olmaydi: tashqi shakl bir xil bo'lsa ham, tushunchalarni tartiblash va o'quv natijasining sifatini farqlash turli didaktik vazifalardir. S.M.Brookhart rubrika uchun mezonlar bilan birga faoliyat sifatining darajali tavsiflari zarurligini ko'rsatadi [7]. D.R. Sadler esa oldindan belgilangan mezonlar baholashdagi barcha noaniqlikni yo'qotmasligini asoslaydi [8]. Ushbu ikki nuqtayi nazar o'rtasidagi munosabat maqolaning tadqiqot savolini shakllantiradi: rubrikani loyihalash qaysi shartlarda pedagogning mustaqil baholash hukmini rivojlantiradi, qaysi shartlarda esa uni mexanik katak tanlashga aylantiradi? Maqsad rubrika yaratish, baholash qarorlarini kelishtirish va vositani qayta ko'rishni birlashtiruvchi metodikani ishlab chiqishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-metodik loyihalash shaklida tashkil qilindi. Sakkizta manba baholashning maqsadi, mezonlar tuzilishi, o'qituvchining kasbiy rivojlanishi va rubrikalarning cheklanishlariga aloqadorligi bo'yicha tanlandi. Tahlil konseptual farqlash, qarshi misollarni ko'rib chiqish va topshiriqqa mos vosita yaratishdan iborat bo'ldi. Manbalar tanlovi sistematik

bibliografik sharh o'rnini bosmaydi. Rubrika bo'yicha real o'quvchi ishlari baholanmadi, ekspertlar kelishuvi hisoblanmadi va tajriba-sinov natijalari keltirilmadi. Natija sifatida nazariy asoslangan, lekin hali validatsiyadan o'tmagan metodik prototip taqdim etiladi.

Loyihalash birligi «o'quv maqsadi, topshiriq, kuzatiladigan sifat, daraja tavsifi — keyingi harakat» zanjiri deb belgilandi. Ushbu zanjirda har bir mezonning maqsadga xizmat qilishi, tavsiflarning bir-biridan ajralishi va o'qituvchiga yordam tanlash uchun axborot berishi tekshirildi. O'qish savodxonligiga oid qisqa mualliflik matni tajriba materiali sifatida emas, mezonlarni aniq mazmunga bog'lash uchun fikriy namuna sifatida tuzildi. Sinf darajasi va o'quv dasturiga moslashtirish kelgusi amaliy tekshiruv vazifasi sifatida qoldirildi.

Tahlil davomida uchta nomaqbul holat qarshi misol sifatida olindi: mazmun o'rniga faqat yozuv chiroyini baholash; «yaxshi», «o'rtacha», «yomon» kabi dalilga aylanmaydigan tavsiflarni qo'llash; o'quvchiga qayta ishlash imkonini bermay rubrikani faqat yakuniy ball uchun ishlatish. Bu misollar nazariy muammoni aniqlashtiradi, ularning maktablarda qanchalik tarqalgani haqida ma'lumot bermaydi. Metodikaning ichki mezon sifatida tanlangan sifatni o'quvchi ishidan tekshirish mumkinligi va baholashdan keyingi yordamning aynan shu sifatga bog'lanishi qabul qilindi.

NATIJALAR

Rubrikani nazorat ro'yxatidan farqlash. Ushbu maqolada nazorat ro'yxati talab etilgan belgi mavjudligini qayd etuvchi, rubrika esa bajarish sifatini tavsiflovchi vosita sifatida farqlandi. «Dalil keltirilgan» iborasi belgi mavjudligini ko'rsatadi; «tanlangan dalil chiqarilgan xulosaga mos va bog'lanishi izohlangan» ifodasi sifatni ochadi. Demak, topshiriqdagi uch talabning barchasi bajarilishi javobning mazmunan asoslanganligini hali bildirmasligi mumkin. Maqolaning taklifi rubrika yaratishni sifat mezonini mazkur sifatning kuzatiladigan ifodasiga aylantirish jarayoni sifatida tashkil qilishdir. Bunda mezonlar sonining ko'pligi sifat kafolati emas. W.Harlen baholashni o'quv dasturi va uning maqsadlari bilan bog'liq holda muhokama qiladi [5]. Shu asosda rubrika uchun boshlang'ich nuqta jadval shakli emas, o'rganish maqsadi deb olindi. Masalan, maqsad matndan xulosa chiqarib, uni dalil bilan asoslash bo'lsa, o'quvchi javobining uzunligi yoki bezatilishi markaziy mezon bo'la olmaydi. Yozma nutq sifati alohida maqsad bo'lgan vaziyatda esa tegishli mezon kiritilishi mumkin. Natijada bitta universal rubrika o'rniga muayyan maqsad va topshiriq uchun asoslangan, moslashtiriladigan vosita taklif qilinadi.

Sifat darajasini tavsiflashda qiyoslanayotgan xususiyat saqlanishi kerak. Bir ustunda mustaqillik, ikkinchisida xatolar soni, uchinchisida tezlik berilsa, darajalar bir o'lchov bo'yicha farqlanmaydi. Mualliflik dizaynida har bir qator bir mazmuniy savolga javob beradi: dalil tanlanganmi, xulosa matnga mosmi yoki bog'lanish tushuntirilganmi? Yordam darajasi esa alohida qayd etiladi. Shu tariqa bola to'g'ri javobni ko'mak bilan bergani bilan shu javobni mustaqil asoslagani orasidagi farq saqlanadi, ammo yordam olganlik avtomatik ravishda mazmuniy sifatning yo'qligiga tenglashtirilmaydi.

O'qish savodxonligi uchun rubrika prototipi. Metodik namuna uchun quyidagi qisqa matn tuzildi: «Madina buvisi bilan hovliga chiqdi. U nam o'rindiqqa qo'lini tekkizdi, sochiq olib uning bir chetini artdi. So'ng buvisini o'tirishga taklif qildi». Topshiriq: «Madina o'rindiqni nima maqsadda artgan deb o'ylaysiz? Fikringizni matndagi ma'lumot bilan tushuntiring». Maqsad qahramon harakatidan matnga mos xulosa chiqarish va uni tegishli dalil bilan bog'lash. Hikoya

va topshiriq mualliflik namunasidir; u hech qanday tadqiqot ishtirokchisiga berilgani da'vo qilinmaydi.

Kutiladigan yo'nalish buvinig quruq joyga o'tirishi uchun sharoit yaratish haqidagi xulosadir. Biroq shu ma'noni boshqa so'zlar bilan ifodalagan asosli javoblar ham qabul qilinadi. Rubrika o'qituvchi oldindan tanlagan yagona jumlani topishga xizmat qilmaydi. Masalan, «buvisining kiyimi ho'l bo'lmasin degan» javobi matnga mos dalil bilan tushuntirilsa, maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin. Aksincha, chiroyli yozilgan, ammo matndagi harakatlar bilan bog'lanmagan umumiy maqtov asoslangan xulosa o'rnini bosa olmaydi. Mezon shaxsiy taassurot emas, o'quv faoliyati sifatiga qaratiladi.

1-jadval. Matnga asoslangan xulosani baholash uchun mualliflik rubrikasi

Mezon	Asoslash yetarli emas	Qisman asoslangan	Izchil asoslangan
Dalilni tanlash	Dalil savolga mos emas yoki ajratilmagan	Tegishli ma'lumotni topadi, lekin ortiqcha ma'lumotdan ajratishi noaniq	Xulosaga tegishli harakat yoki ma'lumotni aniq ajratadi
Xulosaning matnga mosligi	Xulosa matnga zid yoki matndan kelib chiqmaydi	Xulosa matnga mos, lekin qahramon maqsadi noaniq ifodalangan	Qahramon maqsadini matnga zid bo'lmagan tarzda tushuntiradi
Dalil va xulosa bog'lanishi	Ma'lumot va xulosa orasidagi aloqani ko'rsatmaydi	Bog'lanishni aytadi, biroq izohining bir qismi ochilmagan	Tanlangan ma'lumot nima uchun xulosani qo'llashini tushuntiradi
Qayta ko'rib chiqish	Javobni qayta tekshirish yo'nalishi aniqlanmagan	Javobini o'zgartiradi, lekin o'zgarish sababini to'liq ochmaydi	Javobini dalil bilan tekshiradi; saqlash yoki o'zgartirish sababini aytadi

Rubrikaning birinchi uch mezonni dastlabki javob mazmuniga, to'rtinchisi esa qayta ishlash jarayoniga tegishli. Ularni oddiy yig'indi ballga aylantirish taklif etilmaydi, chunki o'quvchiga oxirgi amalni ko'rsatish imkoniyati hamma vaziyatda berilmasligi mumkin. Shuningdek, dalil tanlash bilan uni tushuntirish o'zaro yaqin bo'lsa-da, bir xil emas: bola kerakli gapni topib, uning xulosaga aloqasini ocholmasligi mumkin. Amaliy sinovda ushbu mezonlar ortiqcha takrorni yuzaga keltirsa, tavsiflar qayta ko'rilishi kerak. Prototipning o'zgartiriluvchanligi kamchilikni yashirish emas, nazariy maqomini to'g'ri ifodalashdir.

Rubrika yaratish orqali kasbiy o'rganish. O'qituvchilar bilan mashg'ulot «maqsadni aniqlash, mezon tuzish, ish namunasini tahlil qilish, mustaqil baholash, kelishtirish, qayta loyihalash» sikli asosida taklif etiladi. Dastlab pedagog maqsadga aloqasi bo'lmagan mezonlarni chiqarib tashlaydi. So'ng turli sifatidagi mualliflik javoblari uchun tavsiflar ishlab chiqadi. Keyingi bosqichda hamkasbi bilan kelishmasdan mustaqil baholaydi va tanlagan darajasini javobdagi dalil bilan izohlaydi. Faqat shundan keyin qarorlar solishtiriladi. Bunday tartib

ko'pchilikning dastlabki taassurotiga avtomatik ergashishning oldini olishga qaratilgan. A.A.Margolis o'qituvchining malakasini baholashni kasbiy rivojlanish kontekstida ko'rib chiqish zarurligini asoslaydi [3]. Ushbu maqolada rubrika bo'yicha kelishmovchilik pedagogni saralash uchun emas, tushuncha va mezonlarni aniqlashtirish uchun material sifatida olinadi. «Siz noto'g'ri baholadingiz» degan yakun o'rniga «qaysi dalilni boshqacha talqin qildik?» savoli qo'yiladi. Muammo tavsifning noaniqligida bo'lsa, rubrika o'zgartiriladi; pedagog biror dalilni o'tkazib yuborgan bo'lsa, tegishli kuzatish amali mashq qilinadi. Shu tariqa vosita bilan undan foydalanish kompetensiyasi birgalikda rivojlantiriladi.

Kelishtirish jarayonida tayanch ish namunalari yaratiladi. Har bir namunaga faqat daraja nomi emas, qarorni asoslovchi qisqa izoh biriktiriladi. Tayanch namuna o'quvchi ko'chirishi kerak bo'lgan yagona ideal matn sifatida berilmaydi; bir darajaga erishishning turli maqbul yo'llari ko'rsatiladi. Pedagogdan yangi, oldindan muhokama qilinmagan javobni ham rubrika bilan baholash talab etiladi. Aynan yangi ishga ko'chirish vositani yodlab olish bilan mezonning mazmunini tushunish orasidagi farqni tekshirish uchun taklif qilinayotgan muhim bosqichdir. G.A.Tsukerman obyektiv baholash bilan o'quvchining o'z imkoniyatini anglash munosabatini muhokama qiladi [4]. Mazkur loyihada bundan kelib chiqadigan talab shuki, rubrika o'qituvchiga tushunarli bo'lishi bilan cheklanmasin. O'quvchiga mos shaklda «fikrim matnga mosmi?», «qaysi gap buni ko'rsatadi?» kabi savollar ajratiladi. Biroq savollar ilmiy mezonning o'rnini bosmaydi; ular uning yoshga mos ifodasidir. Bola rubrikadan foydalanishni alohida o'rganishi lozim. Jadvalni tarqatishning o'zi o'zini baholash kompetensiyasi shakllanganini ko'rsatmaydi.

MUHOKAMA

Rubrikalar baholashni ochiqroq qilishi mumkin, lekin barcha sifatlarni kataklarga to'liq joylashtirish mumkinligi haqidagi tasavvur muammolidir. Sadlarning mezonlar noaniqligiga oid argumenti [8] asosida analitik tavsifni yaxlit mazmuniy hukm bilan tekshirish taklif etiladi. O'quvchi bir nechta mezonni formal bajargan bo'lsa-da, javobining umumiy mantiqi buzilgan bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatda o'qituvchi rubrikani chetlab, yashirin mezon qo'shmaydi; mavjud tavsif nima uchun yetarli emasligini izohlaydi va keyingi qo'llashdan oldin uni ochiq qayta ko'radi. Mezonning o'zgarishi oldingi qarorni asossiz ravishda orqadan qattiqashtirishga xizmat qilmasligi kerak.

G. Stobart baholash amaliyotlarining ta'lim maqsadlari va o'rganishga ta'sirini tanqidiy tahlil qiladi [6]. Mualliflik metodikasida bundan chiqadigan xavf, o'qituvchining faqat rubrikada bor belgilarni o'rgatib, topshiriqning mazmuniy boyligini cheklashidir. Shu bois rubrika o'quv mazmunining to'liq xaritasi emas, muayyan vazifa uchun tanlangan sifatlar tizimi sifatida talqin qilinadi. Rubrikaga kirmagan mazmun avtomatik ravishda qadrsiz hisoblanmaydi. Vositaning chegarasini tushuntirish o'qituvchining kasbiy hukmini saqlashga yordam beruvchi metodik shart sifatida taklif etiladi.

O'quvchining javobini og'zaki yoki yozma qabul qilish baholash maqsadiga bog'lanishi zarur. Maqsad inferensial tushunish bo'lsa, og'zaki asoslash ham mazmuniy dalil bera oladi. Maqsad yozma argument yaratish bo'lsa, og'zaki javob unga aynan teng muqobil emas. Shuningdek, ko'mak bilan yuzaga kelgan dalil alohida qayd etilishi kerak. Shu sababli mazkur rubrika avtomatik baholovchi vosita sifatida taklif qilinmaydi. O'qituvchi topshiriq sharti, javob shakli va berilgan yordamni hisobga olib, mezonning qaysi faoliyatga tatbiq etilayotganini ochiq belgilaydi.

Validatsiya uchun avvalo mutaxassislar mezonlarning maqsadga mosligini ko'rib chiqishi, keyin o'qituvchi va o'quvchilarning tavsiflarni qanday tushunishi tekshirilishi taklif etiladi. Shundan so'ng mustaqil baholovchilar bir xil anonim ishlar to'plamini tahlil qilishi mumkin. Qarorlar kelishuvi foydali ko'rsatkich bo'lsa-da, o'zi yetarli emas: barcha baholovchi bir xil, ammo noto'g'ri maqsadni o'lchashi ham mumkin. Shu bois kelishuv, mazmuniy moslik, keyingi yordamga yaroqlilik va amaliy vaqt sarfi birgalikda tahlil qilinadi. Maqolada bu ko'rsatkichlarning hech biri hisoblangan natija sifatida berilmaydi.

Manbalarning ayrimlari oliy ta'lim yoki o'qituvchi malakasini baholash kontekstida yaratilgan. Ularning xulosalarini boshlang'ich sinf o'quvchilariga bevosita ko'chirish o'rniga konseptual tamoyillar moslashtirildi. Shu sababli tayyorlangan jadval turli sinf, til va matnlar uchun bir xil aniqlikda ishlashi haqida da'vo qilinmaydi. Ilmiy tekshiruvda uning yangi materialga moslashtirilishi va pedagogning mustaqil rubrika yaratish qobiliyati alohida o'rganilishi kerak. Vositaning sifatli chiqishi bilan o'qituvchining shu sifatni mustaqil takror yarata olishi bir-biridan farqlanadigan tadqiqot natijalaridir.

XULOSA

Mezonli rubrikani loyihalash formativ baholash kompetensiyasini maqsad, sifat tavsifi, dalil va keyingi yordamning o'zaro mosligi orqali shakllantirish vazifasi sifatida asoslandi. Rubrika nazorat ro'yxatidan darajali sifat tavsiflari bilan farqlandi; tayyor jadvaldan foydalanish esa uning mezonlarini mustaqil asoslay olish bilan tenglashtirilmadi. O'qish savodxonligiga oid prototip va baholash qarorlarini kelishtirish tartibi ishlab chiqildi. Nazariy natija vositaning tashqi aniqligini emas, undan chiqariladigan pedagogik xulosaning asoslanganligini markazga qo'yishdan iborat.

Kasbiy tayyorlashda pedagogga tayyor rubrikani ko'rsatish bilan cheklanmay, mezonlarni tuzish, yangi ishni mustaqil baholash va kelishmovchilik asosida vositani qayta ko'rish topshiriqlarini berish tavsiya etiladi. Prototipni keng qo'llashdan oldin mazmuniy moslik, tushunarliklik va baholovchilararo kelishuv tekshirilishi zarur. Ushbu maqola empirik samaradorlikni tasdiqlamaydi; uning ilmiy-amaliy hissasi tekshirishga ochiq metodika yaratishdir. Formativ maqsad rubrikadagi darajani qayd etish bilan tugamaydi: baholash o'quvchining keyingi mazmunli harakatiga aylantirilgandagina ishlab chiqilgan vosita o'z vazifasini bajaradi.

References:

1. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari: testologiya, pedagogik o'lchovlar. Toshkent: Akademyashr, 2020. 256 b. ISBN 978-9943-6498-4-2.
2. URL: https://arm.samdhti.uz/library/book_view/769
3. G'ofurova Sh. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining konseptual jadval va grafik organayzerlardan foydalanish kompetentligini rivojlantirish modeli va metodikasi // Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar. 2026. 3(4). B. 127-134. DOI: [10.60078/3060-4842-2026-vol3-iss4-pp127-134](https://doi.org/10.60078/3060-4842-2026-vol3-iss4-pp127-134)
4. Margolis A.A. Teacher Performance Evaluation: A Review of Best Foreign Practices // Psychological Science and Education. 2019. Vol. 24, No. 1. P. 5-30. DOI: [10.17759/pse.2019240101](https://doi.org/10.17759/pse.2019240101)
5. Цукерман Г.А. Что оценивает объективная оценка? // Психологическая наука и образование. 1997. Т. 2, № 4. Статья 6.

6. URL: https://psyjournals.ru/journals/pse/archive/1997_n4/Tsukerman
7. Harlen W. Assessment of Learning. London: SAGE, 2007. 176 p.
8. DOI: [10.4135/9781446214695](https://doi.org/10.4135/9781446214695)
9. Stobart G. Testing Times: The Uses and Abuses of Assessment. London: Routledge, 2008. ISBN 9780415404754. URL: <https://www.routledge.com/Testing-Times-The-Uses-and-Abuses-of-Assessment/Stobart/p/book/9780415404754>
10. Brookhart S.M. Appropriate Criteria: Key to Effective Rubrics // Frontiers in Education. 2018. Vol. 3. Article 22. DOI: [10.3389/feduc.2018.00022](https://doi.org/10.3389/feduc.2018.00022)
11. Sadler D.R. Indeterminacy in the use of preset criteria for assessment and grading // Assessment & Evaluation in Higher Education. 2009. Vol. 34, No. 2. P. 159–179. DOI: [10.1080/02602930801956059](https://doi.org/10.1080/02602930801956059)

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИИ ФОРМИРУЮЩЕГО ОЦЕНИВАНИЯ У УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ ПРОЕКТИРОВАНИЕ КРИТЕРИАЛЬНЫХ РУБРИК

Аннотация: Критериальная рубрика рассматривается как средство обоснования оценочных решений. Методическое проектирование связывает цель, критерии и описания уровней. Предложены рубрика читательской грамотности и процедура согласования оценок. Компетенция раскрывается через выбор критериев, анализ данных и пересмотр инструмента.

Ключевые слова: критериальная рубрика, формирующее оценивание, дескриптор, читательская грамотность, согласованность оценок, содержательная валидность.

DEVELOPING PRIMARY TEACHERS' FORMATIVE ASSESSMENT COMPETENCE THROUGH THE DESIGN OF CRITERION-BASED RUBRICS

Abstract: Criterion-based rubrics are examined as tools for justifying teachers' assessment decisions. Conceptual analysis links learning goals, criteria and performance descriptors. An illustrative reading rubric and a moderation procedure are proposed. Teacher competence involves criterion selection, evidence-based judgment and instrument revision.

Keywords: criterion-based rubric, formative assessment, descriptor, reading literacy, rater agreement, content validity.